

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ДИНГЕС ОЛЕКСАНДР АРТУРОВИЧ

УДК 940.2 : 382 (470 = 485). - "1661/1700"

**РОСІЙСЬКО-ШВЕДСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ 1661-1700 рр.**

07.00.02. - всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ДОНЕЦЬК - 1997 р.

00751005 (I)

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у Донецькому
освіти України

державному університеті Міністерства

- Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Добров П.В.
- Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки України Кулинич І.М., інститут історії НАН України, м.Київ
- кандидат історичних наук, доцент Романцов В.М., Маріупольський гуманітарний інститут, завідувачий кафедрою історичних дисциплін, м.Маріуполь
- Провідна організація: Харківський державний університет, кафедра нової та новітньої історії, м.Харків

Захист відбудеться "26" вересня 1997 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 06.06.01 по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук у Донецькому державному університеті за адресою: 340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24, ауд. 309 головного корпусу.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Донецького державного університету за адресою: 340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24

Автореферат розіслано "22" серпня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Кравців О.В.

Загальна характеристика роботи

Структура роботи. Дана дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, приміток, списку використаних джерел та літератури і додатку, що відповідає меті та завданням дослідження.

Вступ. Актуальність дослідження. Історичні зв'язки Росії зі Швецією, які виникли на світанку існування Російської та Шведської держав, були дуже різноманітні та охоплювали галузі політики, економіки та культури. Приблизно з IX ст. шлях із Балтійського моря по Неві стає сполучною ланкою між двома країнами. Особливо пошквляються російсько-шведські відносини у XVII-XVIII ст.ст., в епоху шведського великодержав'я та завершення процесу централізації Російської держави. Зв'язки між Росією та Швецією в цей період мали вагомий вплив на розвиток міжнародних стосунків у Європі.. Шведи починають посилено цікавитись своїм східним сусідом. Виробничо-технічні контакти між двома державами зміцнюються, а культурні зв'язки набувають постійного характеру.

Кардинальні політичні зміни кінця 80-х - початку 90-х років не тільки не підірвали традиційних добросусідських російсько-шведських відносин, але навпаки, наповнили їх новим змістом, вивели на якісно новий рівень. Одним з найістотніших аспектів такого багатопланового, реально існуючого російсько-шведського співробітництва є вивчення багатовікової історії стосунків між двома країнами. Сьогодні ця проблема має не лише суто академічний інтерес, але й безперечно практичну значимість.

Вивчення російсько-шведських торговельно-економічних відносин у 1661-1700 рр. дозволяє краще з'ясувати, справжню роль Росії та Швеції у міжнародних стосунках та економічному житті Європи на межі середніх століть і нового часу. Необхідність об'єктивного дослідження цієї проблеми тим більш актуальна, що у вітчизняній і закордонній історіографії однаково існують тенденції як перебільшення, так і недооцінки місця Росії та Швеції у міжнародних відносинах XVII ст.

Міжнародний розподіл праці, особливо рельєфно виявлений у XVII-XVIII ст.ст. у зв'язку з утворенням капіталістичного ринку в ряді країн Європи, сприяв втягненню Росії та Швеції у всесвітній ринок. Тому дослідження російсько-шведських економічних /головним чином торговельних/ зв'язків у 1661-1700 роках дає можливість охарактеризувати стан виробничих сил Росії та Швеції у дуже важливий період їхньої економічної історії - період становлення російського та шведського національних ринків. А питання про становлення національного ринку є органічною складовою частиною більш широкої найактуальнішої проблеми генези капіталізму. Торговельний капітал, готуючи умови для розвитку капіталістичного засобу виробництва через концентрацію грошового багатства в руках купців, руйнуванням відчуження місцевих ринків, розширює виробництво

для мінової вартості. У підготовці цих умов велике значення грала саме зовнішня торгівля, яка сприяла не тільки зростанню товарного обігу, але й значному розширенню товарного виробництва.

Сприяючи зростанню національних виробничих сил Росії та Швеції, російсько-шведські економічні зв'язки у 1661-1700 рр. неминуче приводили до загострення боротьби між двома державами за панування на Балтійському морі. Отже, без детального дослідження історії російсько-шведських економічних стосунків 1661-1700 рр. неможливо правдиво встановити причини тієї напруженої та довгої боротьби, яка розгоралася на Балтиці з початком Великої Північної війни 1700-1721 рр.

Предметом дослідження є історія розвитку міжнародних торговельно-економічних стосунків раннього нового часу.

Об'єктом дослідження є історія російсько-шведських торговельно-економічних стосунків 1661-1700 рр.

Стан наукової розробки проблеми Історіографія російсько-шведських торговельно- економічних стосунків нараховує на сьогодні вже більш як три століття. Однак з широкого переліку питань російсько-шведської економічної співпраці дослідників до нашого часу приваблювало відносно невелике коло сюжетів. Раніш за все об'єктом дослідження стала проблема перенесення російської зовнішньої торгівлі з Білого моря на Балтійське. Найбільш повно ця ідея була вивчена в контексті освітлення більш масштабної проблеми боротьби за політичне та економічне панування на Балтиці у XVI-XVII століттях. Найбільшу цікавість серед робіт з історії балтійського питання являють праці одного з перших російських скандинавістів Г.В.Форстена¹. Безсумнівною його заслугою є введення у науковий обіг широкого кола витоків із західноєвропейських архівів. Однак недооцінка економічних складників конкуренції за домінування на Балтиці завадила Г.З.Форстену дати цілісну картину розвитку цього важливого комплексу європейських міжнародних стосунків раннього нового часу.

Іншою улюбленою темою в освітленні російсько-шведських стосунків був опис політичної та господарської діяльності окремих російських царів та шведських королів. Зрозуміло, що головними мішенями для схвалення та огуди з боку істориків залишаються до наших днів два найбільш колоритних персонажі російської та шведської історії цього періоду - Петро I і король Карл XII. Проводячи ряд досліджень цього аспекту проблеми відкривають у XVIII ст. І.Голиков та В. Крестинін, у XIX ст. продовжують А. Вакербарт, Е. Замисловський, П.К.Щебальський, у першій половині XIX ст. цей перелік можна поповнити

¹ Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI-XVII вв. -СПб., 1893.-Т.І-ІІ

монографіями Ф. І. Волтера та А. І. Заозерського². В останні чотири десятиріччя пальму першості у розробці цього аспекту історії російсько-шведських торговельно-економічних стосунків міцно утримують наші закордонні колеги³. Незважаючи на істотні відмінності в трактуванні рівня, якості та наслідків особистої участі государів у налагоджуванні двобічних торговельно-економічних зв'язків між Росією та Швецією, більшість дослідників цього питання в цілому згодні із тезою про те, що перший досвід як царської, так і королевської цілеспрямованої торговельно-економічної діяльності у XVII ст. дав можливість істотно посунути, а в ряді випадків і повністю усунути з російсько-шведського ринку фінансове більш забезпечених конкурентів із Голандії, Англії та північнонімецьких "постганзейських" міст.

Тенденція більш глибокого трактування міжнародних стосунків як комплексного багатофакторного процесу, як рівнодіючої взаємовпливу різноманітних, в першу чергу економічних складників, виходять до авторів капітальних праць з історії народного господарства Швеції та Росії. У російській дореволюційній історіографії до їх кількості перш за все слід віднести Е.Н.Берендтса, В.В.Довнар-Запольського, М.І.Костомарова, А.В.Семенова, П.П.Смирнова; у російській післяреволюційній - К. В.Базилевича, О.Л.Вайнштейна, В. Н. Кашина, І.М.Кулішера, В.В.Мавродіна, Б.Ф.Поршнева; у шведській - Й.Алмквіста, А.Атмана, К.Вейбуля, О.Ліндквіста, П.Нюстрема, Е.Хекшера, Е.Скегорда; у датській - Х.Фода; фінській - І.Коскінена; польській - А.Керстена, В.Пекарчика, І.Тобольські; чеській - А.Кубіша; голандській - Х.Россінга, англо-американській - Т.Деррі, Д.Ліска, Ф.Скотта, М.Робертса; французькій - Ф.Броделя; німецькій - Х.Нольте та К.Цернака.

Останній з названих вище дослідників простежив, наприклад, питому вагу та долю "економічних питань" на всіх що-небудь значних російсько-шведських дипломатичних зустрічах періоду, який вивчається, починаючи з переговорів 1663р. на р. Плюссі. В ітозі йому вдалося впевнено довести, що економічні проблеми не просто були в центрі уваги дипломатів, але більш того - саме від

² Голиков И. Деяния Петра Великого мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и разложенные по годам.-М.,1788.-Ч.1, Крестинин В. Исторический опыт о внешней торговле государя Петра Великого от 1693 по 1719 г.// Месяцеслов исторический на 1795 г.-СПб.,1795; Вакербарт А. Сравнение Петра Великого с Карлом Великим.-СПб., 1809; Замысловский Е. Царствование Федора Алексеевича.-СПб.,1871; Щербальский П. К. Правление царицы Софьи.М.,1856.

³ Andersson M. Peter Great. L.1978; Bengtsson F. Karl XII.- Stocholm,1993; Blank S. Pierrl le Grand.-P.,1974; Donnert E. Peter der Gross: der Verand Russland.- Göttingen,1978; Haintz O. König Karl XII von Sweden.-B.1-3.-Berlin,1958; Wittram R. Peter I. Czar und Kaiser. Zur Geschichte Peter des. Grossen in seiner Zeit. - Bol.1-2.-Göttingen,1964.

ступеню просування в рішенні цих питань, як правило, залежала сама доля переговорів, а, отже, загальний рівень стосунків між Росією та Швецією⁴.

Ніхто з названих раніше дослідників не пішов у вивченні російсько-шведських торговельно-економічних стосунків 1661-1700 рр. далі з'ясування загальних питань зовнішньоекономічної політики Москви та Стокгольму. При цьому в більшості випадків господарські відносини Росії та Швеції розглядалися як деякий абстрактний економічний фактор, на тлі якого розгорталися вирішальні політичні баталії.

Змога більш органічно пов'язати деякі магістральні проблеми зовнішньополітичної історії з конкретикою міжнародних економічних стосунків була зроблена в ході відомої дискусії про милітаризм. Одним з результатів цієї дискусії був висновок про те, що у "державих європейської полупериферії", включаючи Росію та Швецію, армія перетворилася на своєрідного провідника економічної модернізації⁵.

Паралельно з дослідженнями на міжнародному та загальнодержавному макрорівнях і навіть випереджуваними темпами йшла розробка російсько-шведських торговельно-економічних відносин на мікрорівні, який передбачає вивчення механізму та специфіки участі в цьому багатогранному транснаціональному процесі окремих регіонів, міст, сіл, вотчин, монастирів, купецьких фірм - і так майже до окремих дрібних торговців, які стабільно зарекомендували себе у ділових зв'язках між Росією та Швецією. На цьому локальному рівні найбільшого успіху, на наш погляд, досягли прибалтійські історики В.В.Дорошенко, Е.Дунсдроф, Г.Енш, Х.А.Пийримая, А.Соом та петербурзькі історики З.Д.Рухманова, К.Н.Сербіна та І.П.Шаскольський.

Таким чином, огляд історіографії історії російсько-шведських економічних стосунків у 1661-1700 рр. приводить до підсумку, що недивлячись на довготривале вивчення, багато дуже важливих аспектів цієї теми або зовсім не отримали освітлення в історичній літературі або розглянуті частково. Вітчизняній та закордонній історіографії цієї проблеми притаманна недооцінка значення економічних аспектів російсько-шведських стосунків, властивий великий нахил у бік вивчення виключно політичних зв'язків між двома країнами. Іншою характерною рисою історіографії розглядуваного питання є незадовільне знання російськими істориками робіт їх закордонних колег та ще менша орієнтація іноземних

⁴ Zernack K. Studien zu den svedisch - russischen Beziehungen in der 2. Halfte des 17. Jahrhunderts. - В.І.-Giessen, 1958.

⁵ Цей термін введений до обігу Х. Нольте, див.: Нольте Х. Европа в мировом сообществе /до XX в. //Европейский альманах. -М., 1993. -С.-19.

⁶ Problems of Contemporary Militarism /Ed. A. Eide, M. Fpel. - N.Y., 1980. -Pt. 4; Volker K. Militarismus. The History of an Internationall Debatt. -Leangton Spa, 1981. -Ch.4.

спеціалістів у розробках російських істориків. Така ситуація спонукає, з одного боку, до координації дослідницьких зусиль істориків-скандинавістів та русистів, а з іншого - робить ще більш актуальною згоду створення спеціальної узагальнюючої роботи з історії російсько-шведських економічних стосунків 1661-1700 рр.

Мета дослідження Вивчити історію російсько-шведських торговельно-економічних стосунків у 1661-1700 рр.

Завдання дослідження Завдання дисертації продиктовані загальною метою роботи. По-перше, це виявлення тенденції розвитку, об'єму та інфраструктури торговельно-економічних зв'язків Росії та Швеції у 1661-1700 рр. По-друге, визначення асортименту та об'єму основних статей експорту та імпорту російсько-шведській торгівлі. По-третє - характеристика найважливіших центрів російсько-шведського торговельно-економічного співробітництва. По-четверте - освітлення факторів стримуючих та факторів, які стимулюють розвиток торговельно-економічних зв'язків між Росією та Швецією та встановлення між цими факторами балансу. По-п'яте, вивчення правового становища партнерів по російсько-шведським торговельно-економічним зв'язкам. По-шосте, дослідження взаємозв'язку юридичного становища російських та шведських підприємців з динамікою та ефективністю обміну національним виробничо-технічним досвідом. По-сьоме, розкриття дії економіко-правових пріоритетів урядових курсів Росії та Швеції на соціальні трансформації в цих країнах.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від заключення у 1661 р. Кардиської мирної угоди між Росією та Швецією до початку Великої Північної війни у 1700 р. Для феодальної епохи це один з найбільш довготривалих часових відрізків мирного розвитку російсько-шведських стосунків. Його хронологічні межі обумовлені самим ходом історичного розвитку стосунків Росії та Швеції: Кардиський мир, який завершив першу Північну війну, встановив нову систему російсько-шведських політичних та економічних стосунків, а Північна війна, яка почалась у 1700 р., зруйнувала цю систему.

Територіальні рамки дослідження співпадають з політико-адміністративними межами Московської держави та Шведського королівства, що фактично перетворило до середини XVII ст. Балтійське море на "шведське озеро".

Методологічна та теоретична основа. Методологічну базу даного дисертаційного дослідження складають принципи історизму, діалектики та об'єктивності. В процесі роботи автором були використані такі дослідницькі методи: логіко-аналітичний, структурно-системний, порівняльно-історичний, хронологічний, діахронний, кліометричний.

Джерельну базу даного дослідження являють головним чином неопубліковані документи та матеріали. Історична доля неопублікованих джерел з російсько-шведських торговельно-економічних стосунків 1661-1700 рр. склалась

так, що вони опинилися розсіяними по багатьох архівосховищах, які знаходилися не тільки в різних містах, але й нерідко по різних країнах. У зв'язку з цим, для рішення поставлених дослідницьких завдань нам довелося відшукувати джерела по фондах 11 архівів: 3-х московських /Російський державний архів давніх актів - РДДА/, Архів Російського державного історичного музею, Рукописний відділ Російської державної бібліотеки; 3-х петербурзьких /Архів Санкт-Петербурзького філіалу Інституту російської історії РАН - СПб ФІРІ РАН/, Архів Артилерійського історичного музею, Відділ рукописів Російської національної бібліотеки; Архів Псковського історичного музею, Центрального державного історичного архіву Латвії, Центрального державного архіву Естонії, Шведського державного архіву; Рукописного відділу Упсальської університетської бібліотеки.

Крім того, при роботі над дисертацією було використано цілий ряд публікацій джерел. З них найбільшу цінність являють для дослідження російсько-шведських економічних стосунків 1661-1700 рр. збірники документів з російських та шведських архівів, підготовлені до друку у 40-60 рр. XVIII ст. секретарем королівського архіву А. Шерманом⁷; в середині XIX ст. - членом-кореспондентом Російської Академії наук А.І.Гіппінгом⁸; в кінці XIX ст. - прибалтійським істориком С.Бонсдорфом⁹; в 1938 р. - шведськими істориками В. Боетіусом та Е.Хекшером¹⁰; в 1948 р. - карельським істориком Р.Б.Мюллер¹¹; у 1961р. - старшим науковим співпрацівником РДАДА М.Б.Давидовою, професором СПб ФІРІ РАН І.П.Шаскольським та прибалтійським професором А.І.Юхтом¹²; у 1978 р. - групою радянських та шведських істориків¹³.

За видовою приналежністю всі використані в дисертації джерела можливо поділити на п'ять груп: 1/ актові, 2/ канцелярські, 3/ статистичні, 4/ трактати та меморандуми, 5/ мемуари.

Першу групу джерел можливо підрозділити на три підгрупи:

І. Міжнародні законодавчі акти /угоди про премії та мир, накази, грамоти, наказні пам'яті, маніфести, резолюції, предписання/.

⁷ Stjermmann A. Samling utaf Kongl.Bref, Stadgar och Forordningar etc. angaende - Sweriges Commerce, Politil och. Oekonomiac.-Del.I-V.-Stockholm,1747-1766.

⁸ Сборник документов, касающихся Невы и Ниеншанца /Сост. А. И. Гиппингю Пгр., 1916.

⁹ Bonsdorf C. Nyen och Nyenskans.-Helsingfors, 1891.

¹⁰ Svensk handelsstatistik 1637-1737/AVB. Boethius och E. F. Heckscher.-Stockholm, 1938.

¹¹ Карелия в XVII в. /Сост. Р. Б. Мюллер.-Петрозаводск,1948

¹² Русско-шведские экономические отношения в XVII веке/Сост.: М. Б. Давыдова, И. П. Шаскольский, А. И. Юхт.

¹³ Перша частина публікації вийшла у Стокгольмі; див.: Ekonomiska forbindel ser mellan Sverige och Russland under 1600 - talet /Red.: A. Attman, W. M. Carlgren, F. I. Dolgich. - Stockholm,1978, а друга - у Москві, див.: Экономические связи между Россией и Швецией в XVII в./Ред.: А. Аттман, Ф. И. Долгих, В. М. Карлгрен и др.-М.1978.

2. Законодавчі акти внутрішнього російського та шведського користування /накази, жаловані грамоти, маніфести, ордера, наказні пам'яті, інструктивні листи, передписання/.

3. Торговельно-економічні угоди, статути, кодекси, контракти, зобов'язання, розписки, займові кабали, векселі, судові вирокі, дарчі духовні заповіти.

Актові джерела дають можливість простежити еволюцію торговельно-економічних зв'язків Росії та Швеції, визначити їхню питому вагу в комплексі стосунків між двома країнами, з'ясувати продекларований та реальний об'єм прав російських та шведських комерсантів, розкривають механізм їх реалізації, докладно характеризують податково-митну систему, привілеї та регламентації, виявляють пріоритетні галузі інвестицій капіталів і напрямки обміну національним виробничо-технічним досвідом, допомагають встановити організаційну структуру господарчого співробітництва двох країн, досить чітко висвітлюють його соціальний склад, правовий статус та торговельну економічну стратегію і тактику окремих його учасників.

Джерела канцелярського справовиробництва представлено різного роду запитаннями та доповідями, виписями до доповіді та реляціями, пам'ятями, відписками, офіційними листами та відповідями на них, особистими та колективними чолобитними, петиціями, розпитувальними та допитувальними промовами, торговельними казками, "образливими справами", службово-посадовими інструкціями та ін. Вони дають уявлення практично про всі аспекти російсько-шведських торговельно-економічних стосунків 1661-1700 рр., дозволяють у динаміці простежити ступінь регулювання їх з боку російських та шведських влад, рельєфно окреслюють суб'єктивні та об'єктивні труднощі на шляху їх розвитку та соціально-політичні наслідки їх еволюції або регресу.

Багатою та різноманітною інформацією, ємно та переконливо даючої опис кількісного боку процесів та явищ, які вивчаються, їх динаміки, географічної належності, питомої ваги й ранжированого розподілу середнього показника та розмаху варіацій, відрізняються статистичні джерела. Зі всього їх різноманіття у дисертаційній роботі використані митні книги та підсумкові виписи з них, різні каталоги, такси та преїскуранти, фінансові звіти, доповіді та довідки, відомості, розписи мит, товарів та витрат, оціночні розписи, аркуші обрахування та збирання податків, матеріали корабельних оглядів, лоцї, путніки; виписки з "ізгонних" та ямських книг, вказівки відстаней між ямами та станами, плани та креслення підприємств, гостиних дворів, відомості сплати платні.

Торговельно-економічні стосунки Росії та Швеції у 1661-1700 рр., шляхи їх реформування, оцінка перспектив їх розвитку, обґрунтування політики державного протекціонізму, лобіювання зацікавлень окремих соціальних груп та регіонів - все це ми знаходимо у трактатах, меморандумах, доповідних аналітич-

них записках, які писалися в більшості випадків за завданням шведської королівської адміністрації. Серед значної кількості подібних творів звертають на себе увагу точністю приведених відомостей, оригінальністю та відносною об'єктивністю оцінок та висновків рукопис шведського економічного комісара у Москві Ц.А.Лотфельта¹⁴, трактат шведського дипломата І.Ф.Кільбургера "Коротка звістка про російську торгівлю", видане в оригіналі та докладно прокоментоване Б.Г.Курцем¹⁵; аналітична доповідь Карлові XI шведського військового агента капітана Е. Пальмквіста¹⁶.

Мемуари, які проливають світло на деякі аспекти російсько-шведських торговельно-економічних стосунків, можна розділити на дві групи. Перша - спогади та записки мандрівників, що відвідали Росію та Швецію проїздом /П. Алепський, С.Г.Гавніч, В.Койет, І.Г.Корб, А.Мейерберг, Я.Рейтенфельс, Я.Стрейс, А.Тарасов та ін./ Дана група інформантів найбільш суб'єктивна, їх відомості про господарчі зв'язки Росії та Швеції досить протирічні, а іноді взаємовиключні. Разом з тим їхні порівняння та аналогії, нотатки та спостереження сторонньої людини мають безсумнівну цікавість. Друга група - це мемуари іноземців, які довгий час знаходилися на королівській або царській службі. Тут виділяються високою компетентністю та широтою кругозору С. Коллінс, в минулому на проязі 1658-1666 рр. бувший особистим лікарем царя Олексія Михайловича, Г. К. Котошихін - під'ячий Посольського наказу, що перейшов у 1664 р. на шведську державну службу, шведський торговельний фактор Х. Кохен, який прожив не єдине десятиріччя у Москві та дав у 1691 р. в своєму "Короткому екстракті" ретроспективний огляд комерційних та митних постанов Москви, Новгороду та Пскова, шведський підприємець та дипломат Т. П. Лілієнгофф, який неодноразово відвідував Росію та переконливо показав у своїх подорожніх нотатках 1660-х - 1670-х рр. на неминучість боротьби росіян за повернення їм торговельних портів на Балтійських берегах¹⁷.

Наукова новітність дисертації полягає перед усім у тому, що вона є першим комплексним дослідженням ключових проблем історії російсько-шведського торговельно-економічного співробітництва 1661 -1700 рр. По-друге, ця

¹⁴ Loofeldt P. A. Kurtzer begriff unndt bedeucken, durch was mittel der Reuschisch unndt sonst ander Handell heuffiger nach Narva gezogen. (RA, Manuskriptsamlningen, 68)

¹⁵ Курц Б. Г. Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича.-Киев,1915.

¹⁶ Palmquist E. Nage Widh Sidste konf. Ambassaden tie Frasen I Mocau qiorde obbservatore ofter Ruszland.-Stockholm, 1898.

¹⁷ Коллинс С. Нынешнее состояние России, изложенное в письме к другу, жившему в Лондоне.М., 1846; Котошихин Г. О России в царствование Алексея Михайловича.-СПб., 1840; Кохен Х. Москва в 1687-1688 гг.//Русская старина.-1878.-Т.XXIII.-С.121-129; Kochen X. Kort extract //Слб ФИРИРАН.-III-I-I, д.№33; Lilienchoff I. P. Uforgrpelig Relation /Там же.- д.№26

робота базується не на якому-небудь одному виді джерел або матеріалах якого-небудь одного архівосховища, як це було в дослідженнях попередників, а аналізує весь корпус виявлених представительних джерел. По-третє, у дисертації зроблена спроба синтезування досягнень вітчизняної та закордонної історіографії досліджуваної проблеми. По-четверте, для більш ефективного аналізу джерел використані математико-статистичні методи дослідження. По-п'яте, історія торговельно-економічних стосунків Росії та Швеції розглядається в органічному зв'язку з такими магістральними процесами їх історії як формування національних ринків та первісне накопичення капіталів, тобто з процесом генези капіталізму у країнах Північної та Північно-Східної Європи.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у загальних та спеціальних курсах лекцій з історії нового часу країн Європи та Америки, з історії народного господарства, історії економічних вчень, історичної географії та метрології, історії держави та права закордонних країн, а також як історіографічна основа для майбутніх історичних досліджень, присвячених історії економічних відносин Росії та Швеції.

Апробація роботи. Положення та певні висновки дисертації знайшли відображення у статтях, а також доповідях і повідомленнях міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій. Дисертація обговорена на засіданні кафедри нової та новітньої історії Донецького державного університету і рекомендована до захисту.

Основний зміст

У першому розділі - "Аналіз основних показників російсько-шведських торговельно-економічних відносин 1661-1700 рр." досліджується тенденція розвитку, об'єм та інфраструктура торговельно-економічного співробітництва Росії та Швеції 1661-1700 рр., з'ясовуються асортимент та об'єм основних статтів експорту та імпорту в російсько-шведській торгівлі, визначаються та характеризуються важливіші центри двобічних торговельно-економічних зв'язків 1661-1700рр., виявляються перешкоди на шляху їхнього розвитку та обставини, які їх стимулюють.

При вивченні тенденції та об'єму розвитку господарчого торговельно-економічного партнерства Росії та Швеції, у дисертації враховуються ряд його специфічних рис. По-перше, у нашій та закордонній історіографії часто прийнято весь комплекс російських економічних відносин на Балтиці 1617-1700 рр. називати російсько-шведськими економічними відносинами, оскільки всі вони проходили у той час через шведські володіння на Неві, у Фінляндії, Карелії або у Прибалтиці. У першому розділі дисертації автор показує помилковість такого підходу та приходиться до висновку, що під поняттям "російсько-шведські торговельно-економічні відносини" для 1661-1700 рр. приховані дві різних системи

співробітництва: прямі зв'язки Росії зі Швецією та транзитні зв'язки Росії через шведські володіння у Прибалтиці, Фінляндії та Карелії з країнами Західної Європи /Німеччиною, Нідерландами, Англією та іншими, в т.ч. і зі Швецією/. По-друге, ми встановили у цьому розділі, що і прямі, і транзитні зв'язки Росії та Швеції здійснювалися як по морю, так і по суші. При цьому у прямому партнерстві домінували зв'язки по морю, а в транзитних - сухопутні, тому що практично всі економічні операції із Західною Європою /крім Швеції/ монополізували у своїх руках німецькі комерсанти зі шведських прибалтійських міст - Ревеля /Таліна/, Ругодива /Нарви/, Ріги та ін. По-третє, ми з'ясуємо тут ще одну принципово важливу рису прямих торговельно-економічних стосунків Росії та Швеції - її односторонність, яка виявилася у тому, що саме шведи досить рідко з комерційними цілями відвідували Росію, у той час, як майже регулярно декілька десятків російських підприємців бували у Стокгольмі. І, нарешті, по-четверте, при визначенні тенденції розвитку та об'єму російсько-шведських торговельно-економічних операцій треба пам'ятати, що якась їхня частина здійснювалась у тайні від митних влад. При цьому у Карелії та Фінляндії контрабандна російсько-шведська торгівля, обмін послугами, наймання робітничої сили та нелегальні промисли досягали іноді значних результатів.

В силу перерахованих обставин, неможливо абсолютно точно встановити максимальний об'єм та тенденцію розвитку російсько-шведського торговельно-економічного співробітництва в яких-небудь конкретних фізичних представниках та доведеться обмежитися лише офіційними відомостями, вираженими у найбільш загальній вартісній формі. Крім того, специфіка російсько-шведського ділового партнерства дозволяє для характеристики його об'єму та тенденції розвитку обмежитися аналізом даних російських митних книг про податки на шведські товари, а також відомостями про щорічну чисельність російських підприємців у Стокгольмі, кількість кораблів, зайнятих у російсько-шведських комерційних операціях, відомостях про порторію - найважливіший морський збір у прибалтійських містах та ліцензію - основний торговельно-промисловий збір у Прибалтиці. Всі ці відомості переутворені нами на серії графіків, які розміщено у додатку до дисертації.

Порівняльний аналіз названих вище графіків переконує, що в історії російсько-шведського торговельно-економічного співробітництва можна цілком чітко виділити два періоди: висхідного /1661 -1686 рр. - для сухопутних зв'язків, 1661-1691 рр. - для морських зв'язків/ та нисхідного /відповідно 1687-1700 рр., 1691-1700 рр./ розвитку. Піком розвитку у сухопутній торгівлі, за нашими підрахунками, був 1686р., коли одних лише зборів на привезені до Росії зі Швеції товари було сплачено на солідну суму у 1,2 млн. карбованців. Апогей співробітництва по морю припадає, за нашими підрахунками, на 1691р., коли у прямих

та транзитних російсько-шведських торговельно-економічних операціях було зайнято понад 850 кораблів.

Далі для якісної характеристики ступеню розвинутості російсько-шведських торгівельно-економічних стосунків 1661-1700 рр. у дисертації розглядається їхня інфраструктура. В ітозі з'ясується, що у 1661-1700 рр. Росію та Швецію пов'язувала досить густе складена мережа доріг на суші, річних та морських трас, які мали елементарне сервісне обслуговування /ямські станції та ямщики, пристані та лоцмани, вказівники відстаней та напрямку руху, описи маршрутів, лоцці та ін./ . У розпорядженні підприємців були складські приміщення на гостиних дворах, відносно уніфікована система заходів, широко апробована система кредиту, порядку ломбарду, офіційно оголошені валютні курси.

Оскільки лєвова пайка у торговельно-економічних стосунках Росії та Швеції припадала на обмін товарами, то , природно, значне місце у першому розділі дисертації приділено дослідженню асортименту статтів експорту та імпорту на російсько-шведському ринці. Кількість та динаміку обміну важливішими товарами на російсько-шведському ринці характеризують 16 таблиць та діаграм, складених автором головним чином за матеріалами митних документів, об'єданих у судових справах, торговельних казок та розписав товарів.

При аналізі російського експорту до Швеції стає ясним, що він відрізнявся різноманітністю асортименту та більш великими об'ємами товару, який вивозився. При цьому у дисертації послідовно доводиться, що більша частина експортованої до Швеції продукції припадає на долю російських ремесел та промислів.

На основі детального вивчення шведських товарів, які привозилися до Росії, автор показує, що вони майже на 100% представлені продукцією кращого у Європі шведського гірничозаводського та металургійного виробництва. При цьому саме імпорт зі Швеції забезпечував на той час першокласною сировиною російську залізоробильну промисловість.

Характеристика проблеми, що вивчається у дисертації не обмежується визначенням часових кількісних та структурно-якісних показників. Вона доповнюється аналізом територіально-географічним. У результаті в роботі встановлюється, що в орбіту торговельно-економічного партнерства Росії та Швеції опинилася притягнутою величезна територія, від Байкала до Лени на сході, до Балтійського та Білого моря на заході. Причому до цього простору постійно втягувалися все нові території та центри. Розподіл же місць серед ведучих центрів російсько-шведського торговельно-економічного партнерства характеризують представлені автором діаграми та графіки.

До числа факторів, які стримували розвиток господарчих зв'язків між Росією та Швецією віднесено: погану якість доріг, складні метео-навігаційні умови на Ладозі та Балтиці, розбій та пограбування на торговельних шляхах, зловжи-

вання царської та королівської адміністрації. Збитки, нанесені підприємцям сукупними діями цих факторів демонструють складені автором таблиці. Однак висока норма прибутку /від 225 до 588% за російські товари та від 167 до 247% за шведські/ невпинно штовхала комерсантів на подальше збільшення об'єму та інтенсивності зовнішньоекономічних операцій, активно сприяючи швидкому росту торгового капіталу та первісного накопичення в цілому.

У другому розділі - "Історія юридичного становища учасників російсько-шведських торговельно-економічних відносин 1661-1700 рр." досліджується у розвитку норми торговельного законодавства Росії та Швеції по відношенню до іноземців; розкриваються основні методи, принципи та напрямки спроб державного регулювання російсько-шведських партнерських стосунків; освітлюється соціальний склад учасників торговельно-економічного співробітництва та деякі наслідки його впливу на соціально-економічне життя суспільства; розглядається уперта боротьба за володіння іноземною нерухомістю та за право наймання місцевих мешканців собі на службу; з'ясовується правове становище церкви у системі господарчих зв'язків Росії та Швеції. Основні обмеження торговельно-економічної діяльності російських підприємців у Швеції, а шведських у Росії співпадали та зводилися, як показано у дисертації, до заборони іноземцю укладати торговельні угоди з іноземцем, до вимагання абсолютно оптової торгівлі тобто до заборони розничного товарообміну, до виведення із вільної торгівлі цілих класів товарів /"заповідні", "указні", "узорочні" товари/, до позбавлення підприємця торговельного почину у виборі першого покупця, до спроби обмежити ділову ініціативу високим парканом гостинних дворів.

Чимало місця у другому розділі приділено освітленню спроб ділових людей обох країн обійти, здолати або хоча б зменшити негативну дію перерахованих вище регламентацій на норму прибутку. Крім банальної контрабанди російські та шведські підприємці ефективно використовували для цих цілей господарчі операції в сільській місцевості, заключення зділок через підставних осіб, розсіювання своїх товарів по дрібних місцевих торговцях, отримання державного замовлення на виробництво, транспортування або закування того чи іншого виду продукції.

У дисертації показано, що іноді ця досить гостра боротьба за безпосередній доступ до масових виробників та споживачів завершувалася повною чи частковою перемогою ділового світу над хабарницькими зацікавленнями московських чи стокгольмських урядовців. Справедливості ради у дисертації відмічено, що в ряді випадків комерційні зацікавлення скарбниці та життєві потреби широких прошарків населення на час співпадають. Так було, наприклад, коли російська влада у 1675 р. заборонила вільний вивіз до Швеції хліба зі Пскова та Новгородка. Проведений у дисертації аналіз відповідних джерел показує, що ця заборона викликана, з одного боку, побоюванням уряду з приводу можливого повторення

хлібних заколотів на випадок продовження подальшого вільного експорту хліба до Швеції, з іншого боку, перетворивши хліб на "заборонений" товар, скарбниця витягла його із вільного ринкового обертання, а передавши потім хлібну торгівлю у руки своїх довірених осіб, забезпечила собі монопольний прибуток.

Як виходить з дисертації, у Росії та Швеції по-різному ставилися до можливості наймання співвітчизників на службу до іноземців. Шведський уряд практично не втручався у це питання, в той час як російська влада під тиском православної церкви жорстко його регламентувала.

У другому розділі дисертації вцілому позитивно оцінюється роль гостиних дворів у становленні та розвитку торговельно-економічного спіробітництва Росії та Швеції.

Висновки

Генеральний висновок дисертації полягає в тому, що недивлячись на свій регламентарно-середньовічний характер російсько-шведське торговельно-економічне співробітництво було важливим фактором європейської економіки, активно стимулюючим з одного боку розвиток національних виробничих сил Росії та Швеції, а з іншого - невинно наближаючим розв'язку у боротьбі за політичне та економічне панування на Балтиці.

Проблеми, які виносяться на захист:

1. Російсько-шведські торговельно-економічні операції на Балтиці підрозділяються у 1661-1700 рр. на два комплекси тісно взаємопов'язаних, але у той же час маючих істотні відмінності відношень: прямі зв'язки через Неву та Ніеншанц та транзитні через шведські володіння у Прибалтиці, Фінляндії та Карелії.
2. Торговельно-економічне партнерство Росії та Швеції у 1661-1700 рр. відрізнялося великим сукупним фінансовим та товарним оборотом. При цьому в його історії перші 25-30 років попадають на період різкого під'єму /1661-1686 рр. для сухопутних та 1661-1691 рр. для морських зв'язків/, а останні 9-14 років - на період поступового його згортання.
3. Експорт Росії у Швецію був представлений більш ніж на половиную товарів ремеслено-промислового російського виробництва, призначеними для широкого користування, а ввіз шведських товарів у Росію складався головним чином з продукції передових гірничодобиваючої та металургійної галузей промисловості Швеції, забезпечивших російські залізобудівні ремесла та промисли високоякісною сировиною.
4. У кінці XVII ст. в орбіту російсько-шведського господарчого партнерства була втягнута величезна територія від Скандинавії та Прибалтики до Східного Сибіру та Каспійського моря. Ця співпраця зміцнювала старі та створювала нові

економічні зв'язки, прокладаючи тим самим шляхи для складання національних ринків у Росії та Швеції.

5. Недивлячись на великі труднощі та втрати ділові зв'язки Росії та Швеції завдяки високій нормі прибутку /від 167 до 588%/ постійно розширювалися, являючись важливим каналом первісного накопичення капіталу в обох країнах.

6. Російсько-шведське торговельно-економічне співробітництво 1661-1700 рр. було оплутане масою регламентацій та носило за своєю суттю класичний середньовічний характер.

7. Всі групи заможного населення Росії та Швеції більш або меншим ступенем опинилися зайнятими у торговельно-економічному партнерстві між двома країнами, але чисельно тут переважали дрібні та середні торгівці та багаті ремісники.

Публікації автора

1. Записки шведского военного агента о России 1673-1674 гг. //Анналы .-1990 .- №1 .-С. 39-47 /0,6 друк. арк. /.

2. Импорт шведской меди в Россию в XVII в. (из опыта применения контент-анализа русских таможенных книг XVII в.) //Философские и естественно-научные аспекты антропологии: Сб. статей /Глав.ред. Гречаный В. В. - СПб.-Донецк, 1392.-С.71-74 /0,4 друк. арк./.

3. Искусственное колебание эталона веса и торговая прибыль на русско-шведском рынке в 1661-1700 гг. //Человек в современном мире. Материалы межрегионального научно-практического семинара /19-20 февраля 1993 г./ .- М.-Донецк, 1993.-Вып. 4.-С. 41-43 /0,3 друк. арк./.

4. К изучению вопроса о роли Киева в российско-шведской торговле XVII века //Изучение истории Украины в учебных заведениях: Доклады региональной научно-практической конференции /22-23 ноября 1994 г./ .- Донецк, 1994.-С. 33-35 /0,3 друк. арк./.

5. Обзор материалов Аптекарского приказа об европейских лекарях на русской службе в 60-е годы XVII в. // Человек в современном мире: Материалы межрегионального научно-практического семинара /19-20 февраля 1993 г./ .- М. - Донецк, 1993. - Вып. 4. - С. 43-45 /0,3 друк. арк/.

6. От Переяславля до Кардиссы: испытание на прочность русско-украинского союза //340 лет Переяславской Раде: Материалы международной научно-практической конференции /12-13 марта 1994 г./.-Донецк, 1994.-С.13-15 /0,3 друк. арк./.

7. Социальный состав участников русско-шведской торговли 1661-1700 гг. //Международные связи в средневековой Европе: Материалы научно-прак-

тического семинара /16-18 октября 1988 г. /.-Запорожье, 1988 С.30-32 /0,3 друк. арк./.

8. Торговые потери на русско-шведском рынке 1661-1700 гг. //Материалы вузівської наукової конференції. Історичні науки, політологія.-Донецьк, 1997.-Кн. П.-С. 229-233 /0,5 друк. арк./.

9. Шведская политика Б. Хмельницкого //Богдан Хмельницкий: жизнь, деятельность, история и современность: Материалы научной конференции /14-15 декабря 1995 г./.-Донецк, 1995.-С.13-15 /0,3 друк. арк./.

10. О шведской альтернативе Переяславской Раде в 1648-1660 гг. /экономический аспект проблемы/ //340 лет Переяславской Рады: Материалы международной конференции /12-13 марта 1994 г./.-Донецк, 1994.-С.18-20 /0,3 друк. арк./.

11. Волхв-провидец: из экономической предыстории Великой Северной войны // Пилигримм. - 1991. - № 3. - С. 4 /0,25 друк. арк./

12. Вывоз российской ремесленно-промышленной продукции в Швецию в 1661-1700 гг. // Человек в современном мире: Материалы межрегионального научно-практического семинара /28 декабря 1991 г./.-М.-Донецк, 1991.-Вып.1.-С.19-20 /0,2 друк. арк./.

13. Использование российского технического опыта в Швеции во второй половине XVII века //Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава ДонГУ: гуманитарные науки /апрель 1993 г. /.-Донецк, 1993.-С. 7 /0,1 друк. арк./.

14. Особенности развития русско-шведских экономических отношений в 1661-1700 гг. //Человек в современном мире: Материалы межрегионального научно-практического семинара /15-16 мая 1992 г./.-М.-Донецк, 1992 г.-Вып.3.-С .62-63 /0,2 друк. арк./.

15. Правовой статус участников торговых сделок на русско-шведском рынке в 1661-1700 гг. //Східна Європа і світове співтовариство: Історія і сучасність .- Доклады международной научной конференции /13-14 сентября 1996 г./.-Донецк, 1996.-Вып.1.-С.54-55 /0,2 друк. арк./.

16. Русские гостинные двory в Швеции в XVII в. //Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава ДонГУ /апрель 1995 г./.-Донецк, 1995.-С.62-63 /0,2 друк. арк./.

17. Legah status the commrcial transactions participants an the Russian and Swedish market /in the years of 1661-1700 //Eastern Europe and world community/Ed.: I. Carskikh Yerhov/. - Donetsk, - P.74-83 /0,5 друк. арк./

Анотації

Дынґес А. А. Русско-шведские торгово-экономические отношения 1661-1700 гг. - Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по специальности 07.00.03 - Всеобщая история. Донецкий государственный университет. Донецк, 1997.

В диссертации рассматриваются основные характеристики русско-шведского торгово-экономического партнерства 1661-1700 гг. При этом особое внимание уделяется определению тенденции развития и объема, структуры и социальных последствий сотрудничества двух стран. Кроме того в диссертации выясняется основные принципы и методы государственного регулирования торгово-экономических отношений, их влияние на социальную сферу и их роль в генезисе капитализма в России и в Швеции.

Dinges A. A. Russian-Swedish trade-economic relations of 1661-1700 years.

Dissertation is to receive academic degree of historical sciences candidate in specialties 07.00.03. - world history/ Donetsk state university/ Donetsk, 1997.

The dissertation is devoted to the main features of Russian-Swedish trade-economic relations of 1661-1700 years. The special attention is given to the determination of a tendency to development and also volume, structure and social after-effect of these two states collaboration/ Moreover, the author is seeking to elucidate the main principles and methods of state regulation under the trade-economic relation, their influence on social sphere and their role in the capitalism genesis of Russia and Sweden/

Ключові слова: економіка, торгівля, Росія, Швеція, ринок, протекціонізм, меркантилізм, генеза, капіталізм.

Підписано до друку 29.07.1997р. Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1.
Тираж 100 прим. Замовлення №173

Донецький державний університет
Лабораторія комп'ютерних технологій
340055 м.Донецьк, вул.Університетська, 24

437 008

AV 38.302